

Şuşa Bəyannaməsindən Qarabağ Bəyannaməsinədək

V məqalə

Bizim başqa ailəmiz yoxdur. Bizim ailəmiz Türk dünyasıdır.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Yeni nəqliyyat infrastrukturu

Sirr deyil ki, indiki tarixi mərhələdə dövlətlərarası münasibətlərdə səmərəli və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq üstünlük təşkil edir. Müstəqil dövlətin inkişaf səviyyəsindən və gücündən asılı olmayaraq tərəqqi etmək imkanları sırasında nəqliyyat infrastrukturu önəmli yer tutur. Buna görədir ki, indi ən güclü dövlətlər tərəfindən irəli sürülən əməkdaşlıq platformalarında nəqliyyat və loqistika mühüm göstərici sayılır. Ancaq məsələnin bu tərəfi heç də ən yaxşı sayıla biləcək platformalarda reallaşma bilmir. Bunun ciddi geosiyasi, siyasi, kommunikativ və iqtisadi səbəbləri vardır.

Hər şeydən öncə, nəqliyyat infrastrukturu sabit məkanda yaradılmalıdır. Əgər nəqliyyat infrastrukturu müxtəlif növ çaxnaşmalar, qarşıdurmalar, siyasi və geosiyasi silkələnmələr olan məkanda yaradılırsa, onun stabil işləməsinə təminat vermək çətindir. Bu da avtomatik olaraq "etibarsız və təminatlız məkən" obrazı yaradır. Belə bir imicə malik infrastrukturun olduğu yerə ciddi təşkilatlar və insanlar sərmayə qoymazlar. Deməli, real həyata keçə bilən nəqliyyat infrastrukturunu qurmaq üçün gözəl ideya və planlar yetərli deyil. Bu ideyanı irəli sürən siyasi subyektlər (məsələn, dövlət və ya şirkətlər qrupu) sabitlik və təhlükəsizliyi təmin etmənin real mexanizmlərinə malik olmalıdır. Məsələnin ən çətin tərəfi bu məqamla bağlıdır.

Azərbaycan Prezidenti bu kimi vəzifələrin öhdəsindən gəlməyin böyük məharətini göstərməkdədir. Bu zaman İlham Əliyev qarşılıqlı faydalı sabit əməkdaşlığı təmin edə biləcək bir neçə faktorunu diplomatik və liderlik ustalığı ilə sintez edə bilir. Nümunə kimi Azərbaycanın enerji strategiyası (banisi ulu öndər Heydər Əliyevdir), "Əsrin müqaviləsi" (1994-cü il), Şuşa Bəyannaməsi (2021-ci il) və Qarabağ Bəyannaməsinin verdiyi siyasi, hüquqi, iqtisadi, maliyyə, təhlükəsizlik və qarşılıqlı faydalanmaq imkanları ilə Çindən başlayan Orta dəhliz layihəsi, Zəngəzur dəhlizi məsələsini bir-biri ilə sıx əlaqələndirməsini göstərə bilirik.

Özünü geniş bir geosiyasi məkani (multiregional miqyas) əhatə edən bu proqramları əlaqələndirmək çox ciddi siyasi-diplomatik və liderlik nümunəsidir. Bunun üçün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Ulu öndərin enerji strategiyası kursunun bütün elementlərinə zərgər dəqiqliyi ilə əməl etmişdir. Bütün situasiyalarda, bu, belə olmuşdur. Bu strategiya Cənubi Qafqaz, Şərqi Avropa və bütövlükdə, Avrasiya miqyasında ən ciddi böhranların olduğu zamanda belə axsamamışdır. Bunun təsdiqi kimi, XXI əsrin birinci onilliyinin son illərində düşdüyü və uzun müddət çıxa bilmədiyi siyasi-hərbi və təhlükəsizlik böhranı (əyani əlaməti 2008-ci il Rusiya – Gürcüstan savaşıdır) əvvəli, onun gedışı və sonrakı mərhələsində İlham Əliyevin eyni temple həmin istiqamətdə enerji strategiyasını həyata keçirməsidir. Fəlsəfi və politoloji olaraq burada araşdırılmalı çoxlu sayda parametrlər mövcuddur.

Siyasi-diplomatik məharət

Lakin onlara ümumənəzəri baxış da İlham Əliyevin enerji siyasətini siyasi varislik əsasında böyük uğurla həyata keçirdiyini görməyə imkan verir. Belə ki, 2008-ci ilə qədər Gürcüstanda hakimiyyətdə kimlərin olmasından asılı olmayaraq İlham Əliyev bu ölkəyə səfərlər edir, enerji sahəsində konkret addımlar atır və onların nəticəsi kimi Bakı – Tbilisi – Ceyhan strateji enerji nəqli məşrutunu işə salır. Bu kəmərin Azərbaycan hissəsi ilə Gürcüstan hissəsi 2004-cü ilin oktyabrında birləşdi. 2006-cı il iyulun 13-də Türkiyənin Ceyhan şəhərində isə Heydər Əliyev adına

Bakı – Tbilisi – Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin açılışı oldu.

Başqa bir fakt. 2001-ci ildə Ulu öndər Türkiyə və Gürcüstanla Azərbaycan təbii qazının tədarükü, tranziti, nəql edilməsi və satışı ilə bağlı iki mühüm saziş imzaladı. 2007-ci il iyulun 3-də həmin sazişlərin reallaşması sonucunu kimi Cənub Qafqaz Boru Kəməri ümumi adı altında Bakı – Tbilisi – Ərzurum qaz kəməri işə başladı. Prezident İlham Əliyev Heydər Əliyevin Azərbaycanın enerji strategiyasına uyğun iki mühüm sazişi 6 il müddətində həyata keçirdi.

İlham Əliyevin həmin mərhələdə yeni nəqliyyat infrastrukturu yaratmaq istiqamətindəki fəaliyyəti davamlı olaraq inkişaf etmişdir. 2003-2014-cü illər ərzində Azərbaycan Prezidenti dəfələrlə Gürcüstana səfərlər etmişdir. Bu proses 2013-2014-cü il Rusiya – Ukrayna enerji böhranı zamanı da dayanmadı. Əksinə, məlum oldu ki, 2007-ci ildə işə salınan Cənub Qaz Boru Kəməri layihəsi ikinci mərhələnin və Cənub qaz dəhlizi layihəsinin təməlidir. Hələ 2012-ci ildə Prezident İlham Əliyev Cənub qaz dəhlizinin mühüm tərkib hissəsi olan TANAP layihəsi ilə bağlı qardaş Türkiyə Respublikası ilə saziş imzalamışdır. 2014-cü ilin sentyabrında isə Səngəçaldə Cənub qaz dəhlizinin təməli qoyuldu. Bu layihə özündə dörd elementi birləşdirir: "Şahdəniz-2" yatağı, Cənubi Qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsi, TANAP və TAP layihələri. 2018-ci ildə Səngəçaldə Cənub qaz dəhlizinin açılış mərasimi olmuşdur!

Bunlarla yanaşı, İlham Əliyev digər marşrutlar üzrə layihələri də həyata keçirmişdir. Məsələn, Bakı – Tbilisi – Qars dəmir yolu layihəsini indi "Dəmir ipək yolu" adlandırırlar. Azərbaycan Prezidenti Mərkəzi Asiya istiqamətində də mühüm layihələri həyata keçirməkdədir. Burada Mərkəzi Asiya dövlətlərinin nefti və qazının Azərbaycan ərazisi vasitəsilə Gürcüstana, Türkiyəyə və Avropaya daşınması kimi vacib məsələ də vardır.

Azərbaycan Prezidenti təbii neft və qazla bağlı yeni infrastruktur yaratmaqla yanaşı, bəpaolunan və "yaşıl" enerji növləri üzrə yeni nəql marşrutlarını Avropa istiqamətində yaratmışdır. Bu proses davam edir.

Orta dəhliz və Zəngəzur yolu

Digər nümunələr də vardır. Lakin vurğulanan məqamlar maraqlı bir ümumləşdirmə aparmağa kifayət edir. Belə ki, Prezident İlham Əliyev yeni nəqliyyat infrastrukturu yaratmaq prosesini uğurla daha geniş miqyasda digər faktorlarla harmoniya edə bilmişdir. Onların sırasında Orta Dəhliz layihəsi xüsusi yer tutur. Orta dəhliz Çinin "bir kəmə, bir Yol" beynəlxalq çoxfaktorlu əməkdaşlıq platformasının tərkibinə daxildir. Həmin dəhliz vasitəsilə Çindən başlayaraq Mərkəzi Asiyadan və Qafqazdan keçməklə geniş bir geosiyasi məkanda nəqliyyat-loqistika xidmətləri üzrə yeni infrastruktur yaratmaq və Avropaya, Yaxın Şərqi, Afrikaya eyni səmərə ilə çıxış

etmək məqsədini daşıyır.

Azərbaycan bu məqsəddən səmərəli faydalanmışdır. Belə ki, Prezident İlham Əliyev Orta dəhlizin iqtisadi, maliyyə aspektləri ilə təhlükəsizlik və qarşılıqlı faydalı qazanc götürmək potensialını birləşdirərək həm Mərkəzi Asiya, həm də Avropa istiqamətində nəqliyyat-loqistika infrastrukturunu yaratmaq və yeniləşdirmək funksiyasını öz üzərinə götürmüşdür. Mərkəzi Asiya istiqamətində, bu, Azərbaycan Prezidentinin Türk Dövlətləri Təşkilatı ərazisi boyu Orta dəhlizin sabit işləməsinə təminat edən müxtəlif tədbirləri həyata keçirməsini əhatə edir. Avropa istiqamətində isə Türkiyəyə birbaşa quru yolla çıxışı təmin etməli olan Zəngəzur dəhlizinin açılması yönündə aparılan mübarizəni əhatə edir.

İlham Əliyevin siyasi-diplomatik və liderlik məharətinin məhz bu aspekti iki qənaəti ortaya qoyur.

Birincisi, Azərbaycan Prezidenti Şuşa Bəyannaməsinin verdiyi siyasi, hüquqi və əməkdaşlıq potensialını tarixi baxımdan qısa bir müddətdə geniş bir geosiyasi məkanda Azərbaycan üçün siyasi və geoiqtisadi dividəntə çevirə bildi. Bu prosesdə türk dövlətləri ilə əməkdaşlıq platformasının davamlı olaraq inkişaf etdirilməsi prinsipial yer tutmaqdadır. Həmin bağlılıqda İlham Əliyev iki hədəfə çatdı. Onlardan biri Şuşa Bəyannaməsinin tədricən türk dövlətləri arasındakı əməkdaşlıq platformasının mərkəzi halına gəlməsinin təmini ilə bağlıdır. Şuşa Bəyannaməsi faktiki olaraq praktiki müstəvidə türk dövlətlərinin yeni geniş əməkdaşlıq platformasının fəlsəfi və siyasi-ideoloji bazası statusunu aldı.

İkinci hədəf türk dövlətlərini Orta dəhlizin reallaşması kontekstində Zəngəzur dəhlizi məsələsinin həllinə cəlb edə bilməsi ilə əlaqəlidir. Bunun konkret təzahürlərindən biri türk dövlətləri başçılarının tez-tez Qarabağa səfər etmələri və real əməkdaşlıq layihələri ilə orada iştirak etməsidir. Onu da dəyək ki, İlham Əliyev Belarus və Rusiyaya da həmin kontekstdə Zəngəzur məsələsində aktiv olmağa stimullaşdırmışdır. Artıq hər iki slavyan ölkəsi Qarabağa sərmayə qoymaq yarışına girişmişlər. Təbii ki, bunun məntiqi davası və geosiyasi tələbi regionda kommunikaç xətlərinin, o cümlədən, Zəngəzur Dəhlizinin açılması olacaqdır! Buna görə də Azərbaycan və Türkiyə Prezidentlərinin Zəngəzurla bağlı çox nikbin fikirlərinin tam əsası vardır. Burada Azərbaycan Prezidentinin böyük fəaliyyətinin töhfəsini görmək lazımdır!

Türk dünyasının maraqlarına transformasiya

İkinci qənaət ondan ibarətdir ki, Prezident İlham Əliyev Şuşa Bəyannaməsinin potensialından məharətlə yararlanaraq Türk dünyasının maraqlarını multiregional miqyasda vahid təşkilatlanma prosesini kontekstində transformasiya edə bildi. Vurğuladığımız siyasi-diplomatik və liderlik özəlliyi yalnız politoloji deyil, həm də fəlsəfi baxımdan prinsipial aktualıq

kəsb etdiyindən üzərində bir qədər geniş dayanaq.

Müasir müstəqil dövlətlərin tarixində analoji nümunə yoxdur. İlham Əliyev çox çətin regional geosiyasi şərtlər daxilində nəinki Şuşa Bəyannaməsinə əsaslanan Azərbaycan – Türkiyə strateji müttəfiqliyini qoruya bildi, hətta onun potensial imkanlarından bütün türk dünyasının yararına biləcəyini əyani sübuta yetirdi. Həmin sübutlar yuxarıda vurğuladığımız konkret əməkdaşlıq layihələridir.

Azərbaycan Prezidenti bir neçə istiqamətdə həmin məqsədlə fəaliyyətini daha intensiv etdi. Nəticədə Avropa istiqamətində enerji sahəsində bir neçə layihə meydana gəldi. Onlar həm də enerjinin bər-

paolunan və "yaşıl" adlandırılan növlərinə aiddirlər. Hazırda Azərbaycan Prezidentinin fəaliyyəti nəticəsində Avropa Birliyi enerji təhlükəsizliyi ilə milli təhlükəsizliyin qarşılıqlı təmini məsələsində Azərbaycanı etibarlı və perspektivli tərəfdaş kimi qəbul edir. Azərbaycanın enerji layihələri Cənubi-Şərqi Avropa öklərlə (İtaliya, Yunanıstan, Bolqarıstan, Albaniya, Serbiya və s.) enerji ilə təmin etməkdə ciddi rol oynayır.

Məlumdur ki, AB-nin "Repower Europe" adlı enerji təminatını və nəqlini şaxələndirmə planı vardır. Azərbaycan Avropa Birliyi ilə enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu imzalamışdır. İlham Əliyev bu anlaşmanın verdiyi imkanlar çərçivəsində həm Azərbaycan və bütövlükdə türk dünyası, həm də Avropa üçün güclü geosiyasi əhəmiyyəti olan addımlar atmışdır. İlham Əliyevin bu istiqamətdə təşəbbüsləri "Repower Europe" planının reallaşmasına uyğundur. Nümunə kimi Azərbaycan Prezidentinin Yunanıstan–Bolqarıstan Qaz İnter-konnektorunun (IGB) işləməsinə verdiyi töhfələri göstərmək olar. Sofiyada bu obyektin açılışı zamanı Bolqarıstan tərəfi Azərbaycanın oynadığı çox müsbət rolunu səmimiyyətlə xüsusi olaraq vurğulamışdır. Konkret olaraq, Azərbaycan TAP və TANAP xətti ilə Avropa istiqamətində qaz ixracatını dəfələrlə artırmağa başlamışdır. Bu, yeganə nümunə deyildir. TAP və TANAP-la bağlı digər interkonnektorlar da işə salınmışdır və nəql marşrutu bir neçə Avropa ölkəsini əhatə edir.

Azərbaycan başqa bir enerji layihəsinin təşəbbüskarı və aktiv iştirakçısıdır. 2022-ci ildə Azərbaycan, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan arasında "yaşıl enerji"nin inkişafı və ötürülməsi ilə bağlı Strateji Tərəfdaşlıq sazişi imzalanmışdır. Bu saziş dörd ölkənin milli və regional enerji təhlükəsizliyinə töhfə verəcəkdir. Eyni zamanda, enerji mənbələrinin şaxələndirilməsinə xidmət edəcəkdir. Bununla faktiki olaraq Cənubi Qafqazla Avropanı əhatə edən yeni "əməkdaşlıq dairəsi" formalaşmışdır.

Bütün bunlar Azərbaycan Prezidentinin enerji siyasətini Avropa istiqamətində geosiyasi və milli təhlükəsizlik kontekstini nəzərə alaraq inkişaf etdirməsinin nümunələridir. Burada fəlsəfi aspektdə maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Prezidenti bu addımlarla enerji faktorunu Şuşa Bəyannaməsinə əsaslanan strateji müttəfiqliyin şərtlərinə və eyni zamanda, bütövlükdə türk dünyasında inteqrasiyaya xidmət edəcək şərtlərin ödənməsinə bağlaya bilmişdir. Müasir dövərdə bu istiqamətdə uğurlu olmaq böyük siyasi-diplomatik məharət tələb edir.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru